Kemenesaljai Digitális Könyvtár
2014.10.17. 16:53

HUDI JÓZSEF

NEMESMAGASI KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA A REFORMKORBAN

Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a magyar nemesség egyes rétegei társadalomtörténetének feldolgozottsági szintje egyenesen arányos azok politikai szerepével és jelentőségével.

Az egyházi és világi főrendről tudunk a legtöbbet, a köznemesség vezető rétegéről, a vármegyei politika színterén otthonosan mozgó jómódú birtokos nemesekről már kevesebbet, a köznemesség derékhadát képező szegényebb birtokos vagy éppen birtoktalan nemességről – a praedialistákról, kurialistákról, armalistákról – alig valamit. E téren nem csupán a történettudomány halmozott fel adósságokat, hanem a többi társtudomány, így a történeti néprajz is.

A 16-18. században a nemességnek mintegy kétharmadát kitevő, paraszti életmódot folytató köznemesség vizsgálata csak az 1970-es évek második felétől lendült fel. A kérdés historiográfiájának behatóbb tanulmányozása révén fény derülhetne a nagypolitika, tudománypolitika és történetírás mélyebb összefüggéseire is. Annál is inkább, mivel a nemesség társadalomtörténetére vonatkozó könyvtárnyi irodalom módszeres áttekintésére eddig senki sem vállalkozott.

Degré Alajosnak a magyar nemesi községek 1848 előtti szervezetéről és gazdálkodásáról 1976-ban megjelent vázlatos, de alapozó jelentőségű tanulmánya óta a dunántúli és alföldi megyékben is jelentős eredményekről lehet beszámolni.[1] Az egyetemi történeti tanszékeken, a közgyűjteményekben vagy kutatóintézetekben dolgozók közül számosan foglalkoztak a magyar nemesség 16-19. századi anyagi viszonyaival, társadalmi rétegződésével, az egyes személyek és családok karrierjével, a különféle nemesi rétegek életmódjával, mentalitásával.

Vas megyében Schneider Miklósnak az 1930-as években megjelent forráskiadványai jelenthették a kiindulópontot a török hódoltság utáni korszak helyi nemességének kutatásához. Az említett Degré mellett – többek között – Dominkovits Péter, Herényi István, Tilcsik György, Tóth István György, Wirth Zsuzsanna járult hozzá a régió nemesi társadalmának jobb megismeréséhez.[2]

Azonban nem csak a feldolgozások, hanem a népi tudat is megőrizte az egykori nemesi községek emlékét. Alaposabb szociográfiai, néprajzi vizsgálattal kimutatható lenne, hogy a nemesi mentalitás, szokásrendszer bizonyos elemei rejtetten miként élnek máig az egykori kiváltságosok utódaiban.

Jelen dolgozat tárgyát képező, hozzávetőlegesen 3.700 kat. h. területű Nemesmagasi 1848 előtt egyike volt Vas vármegye szép számú, egytelkes nemesek által lakott községének. A Marcal mentén, a kemenesaljai járásban feküdt, Vas megye nyugati, Veszprémmel szomszédos határvidékén. Nemesek lakták a környék számos falvát is: Bobát, Kocsot, Keresztúrt, Sömjént, Szentmártont és Vönöcköt. Kisbirtokos nemesekkel és nagyvagy középbirtokosokkal találkozhatunk Nemesdömölkön, Gércén és Hetyén is. A 18. század elején a járás településeinek több, mint egynegyedét a nemesi községek alkották.[3]

Nemesmagasiban, de másutt is a mezőgazdasági termelés – földművelés, állattenyésztés – képezte a megélhetés alapját. A török korban is kontinuus faluban, ahol a nemes férfiak már a 18. század végére kisebbségbe kerültek a nem nemesekkel szemben, együtt éltek az evangélikusok és a számban mindinkább gyarapodó római katolikusok. Mindkét felekezet saját lelkészt és tanítót tartott.[4]

A helyi társadalmat 1848 előtt megosztották a jogi (nemes-nem nemes) és a felekezeti (protestáns-katolikus) ellentétek, továbbá a vagyoni és kulturális különbségek.

1848-ig a birtoklást a nemesi jog határozta meg. A magasi parasztnemesek 1717-ben az elsők között igazolták nemesi származásukat és erősítették meg adómentességüket.[5]

Az igazolt nemesek lajstromában a vármegyei vizsgálóbizottság összesen 10 családot és 17 személyt regisztrált.

1. sz. táblázat
Igazolt nemesmagasi családok 1717-ben

Sorszám	Családi név	Igazolt személyek neve	Száma
1.	Angyal	János	1
2.	Börsönyi*	Benedek és fia	2
3.	László	Mihály (János törölve)	1
4.	Lipóth	János	1
5.	Löke	Boldizsár	1
6.	Magasy	János, Mihály, Miklós, Mózes	4
7.	Mesterházy	ifj. és id. György, János	3
8.	Smidelius	István, János	2
9.	Szényi	Pál	1
10.	Szuh	István, Zsigmond	2
Mindösszesen			18

*A családneveket a 19. században leggyakrabban használt alakban írtuk.

Az első ismert nemességigazolási eljáráson egyedül László János nem tudta felmutatni az előírt okleveleket, ill. iratokat, így őt törölték a megyei nemesek lajstromából.

A kimutatás azért fontos számunkra, mert tükrözi, hogy a 17. század végén és a 18. század elején melyek voltak a község népesebb családjai. A számuknál fogva meghatározó családok közé tartozott a Börsönyi, a Magasy, a Mesterházy, a Smidelius és a Szuh család. Bél Mátyás az 1730-as években a községet ismertetve, rangsorolás nélkül 6 családot említett név szerint is a megyeleírásban. A fentieken kívül az Angyal és Lepolt (Lipóth) családot nevezte meg a birtokosok közül.[6]

Más forrásból tudjuk, hogy a családok közül a Mesterházyak vezették vissza legrégebbre a nemességüket. Részükre Zsigmond király 1436-ban adományozott címereslevelet, amelyet be is tudtak mutatni. A többiek a 16-17. században nemesedtek, de közülük a többség – így a László, a Lipolt (Lipóth), a Smidelius és a Szuh család – csak az armalis elvesztésének bizonyításával nyert igazolást. A Veszprém megyéből átköltözött Angyal család viszont II. Rudolf 1586-ban kiadott nemeslevelével büszkélkedhetett. Az Illés család III. Ferdinánd 1643. évi armálisát őrizte. Legutoljára a Nagy család szerzett címereslevelet, mégpedig 1719-ben.[7]

A fenti törzscsaládok újakkal – beköltözőkkel, beházasodókkal, munkavállalás jogcímén letelepedőkkel – kiegészülve alkották a reformkorban a nemesmagasi communitast, a nemesek és agilisek közös önkormányzatát, amely testületileg élt a nemesi jogokkal, a földesúri és a kisebb királyi haszonvételekkel.[8]

Érdekes, sőt izgalmas kérdés: hogyan is festett e falu társadalomképe a reformkorban? Az 1835-ben készült nemesi összeírás szerint 142 birtokos alkotta a nemesi közbirtokosságot.[9] Összesen 15 családot emelhetünk ki közülük, amelyeknek legalább 3 vagy annál több közbirtokossági tagja volt. Nem nehéz kitalálni, hogy a legnépesebb családok az „alapító atyák" leszármazottaiból álltak.

2. sz. táblázat
Nemesmagasi legnépesebb családjai 1835-ben

Sorszám	A család neve	Közbirtokos tagjainak száma
1.	Börsönyi, Horváth, Nagy	5
2.	Guoth	6
3.	Smidelius	7
4.	Szényi	8
5.	Mesterházy	11
6.	László	12
7.	Szuh	17
Mindösszesen:		66

A végeredmény meglepő. A legnépesebb családok adták a nemesi közbirtokosság tagjainak 46 %-át. A birtokos társadalom finomabb szerkezetét megkapjuk, ha az 1834. évi nemesi vagyonösszeírás rovatait is hasznosítjuk.[10]

3. sz. táblázat
A nemesmagasi közbirtokosság jogi megoszlása 1834-ben

Sorszám	A birtokosok jogállása	Számuk	%
1.	Nemesek	134	72
2.	Agilisek	52	28
Mindösszesen:		186	100

Az összeírás összesen 188 birtokost sorolt fel a községen kívül, a nemesek közül 2 teljesen nincstelen volt. Az agilisek, vagyis a nemes lányt vagy asszonyt elvett parasztfiak és azok örökösei a leánynegyed kihasítása révén csak csekély birtokhoz jutottak.[11]

4. sz. táblázat
A nemesmagasi agilisek birtokmegoszlása 1834-ben

Sorszám	Birtokkategória	Birtokos	%
1.	1 hold alatti szántóval	43	82,70
2.	1-5 hold szántóval	7	13,45
3.	6-10 hold szántóval	2	3,85
Mindösszesen:		52	100,00

Az agilisek túlnyomó része törpebirokos volt. Több, mint nyolctizedük 1 hold alatti szántót, kicsi beltelket, nagy ritkán egy-egy szekér szénát termő rétet bírt. Eladásra állatot, mégpedig juhot csak a néhány holddal, réttel is bírók tartottak.

A nemesek között nagybirtokos mindössze egy akadt: Cziráky Antal gróf, 31 2/4 hold szántóval, 3 2/4 szekér szénát termő réttel. Középbirtokossal nem találkozunk. A szántó nagysága néhányszáz négyszögöltől 70 holdig terjedt.

5. sz. táblázat
A nemesmagasi nemesek birtokmegoszlása 1834-ben

Sorszám	Birtokkategória	Birtokos	%
1.	5 hold alatti szántóval	105	78,35
2.	6-10 hold szántóval	20	14,93
3.	11-20 hold szántóval	2	1,49
4.	21-30 hold szántóval	1	0,75
5.	31-100 hold szántóval	6	4,48
Mindösszesen:		134	100,00

A nemesek 78 %-a 5 hold alatti volt, míg az agiliseknél ez az arány 96,5 %-ot tett ki. 11 és 70 hold között mindössze 9 nemest regisztráltak, a

birtokosoknak közel 7 %-át. Az évszázados birtokosztódási folyamat következménye volt, hogy a nemesek több, mint kilenctizede nem rendelkezett annyi földdel, hogy abból családját eltartsa. A gazdagabbaknál a néhány szekér szénát termő rét lehetővé tette az állattartást, a nagyobb belsőség azt, hogy a közlegelőn tucatszámra tartson birkát, és ők cselédet is alkalmazva, gazdagparaszti szinten élhettek,[12] továbbá a föld haszna mellett részesedtek a földesúri közös jövedelmekből is. A többség kétkezi munkával kereste meg a kenyerét. Mindez megfelelő háttérvilágításba helyezi a nemesi önkormányzatot, amelynek működését a község 1836 és 1855 között vezetett jegyzőkönyvéből ismerhetjük meg közelebbről.[13]

A községet 12 tagú elöljáróság vezette. Élén a bírói funkciót ellátó „nemesi esküdt" állt. Ő vezette a helység számadásait, elnökölt a tanácsházán tartott tanácsüléseken, a fontosabb dolgokban egybehívott közgyűléseken, amelyen minden birtokos – nemes és agilis egyaránt – részt vehetett. Közgyűlés döntött pl. arról, hogy kiket küldenek a vármegyei közgyűlésekre, tisztújításra, kiket fogadnak fel a helység cselédeinek – a község kocsisának, pásztoroknak vagy csőszöknek –, továbbá arról is, hogy mikor telepítik az erdőt, milyen sorrendben és határidővel végzik a mezei munkákat. A vezetőség a birtokosokkal együtt határozott a jövedelem birtokarányos felosztásáról. A közgyűlésen a megjelenés kötelező volt, az igazolatlanul távolmaradót 30 váltókrajcárra büntették.

A közgyűlés és tanácsülés hatásköre között nem volt éles határvonal. Lényegében közgyűlési funkciót látott el a tanácsülés akkor, amikor 1838-ban a téglavető termékeire árszabást készített, vagy amikor 1839-ben elhatározta, hogy a betelepedési engedélyért a zsidóktól 24 pft-ot, a nem zsidóktól pedig csak 24 vft-ot szed be. Máskor a fűbér, az idegen marhák legeltetési díját határozták meg az esküdtek.

A község vagyonát is a nemes esküdt kezelte, hasznosításáról vagy a tanács, vagy a közgyűlés döntött. Községi vagyontárgyak közé tartozott a téglaégető, a kovácsműhely, a mészárszék, a homokbánya, a Marcal-rév három csónakkal. Ezeket bérbeadással hasznosították. A falu rétjét, az erdőt, a legelőt közösen kezelték, de bizonyos haszonvételeket – így a makk és vadgyümölcsszedést, ill. a vadászati jogot – árendába adtak. Az éves bevétel nagyságáról nincsenek adataink, mivel a Szent György napi tisztújításkor megejtett számadásvizsgálat tényét részleteiben nem jegyzőkönyvezték. A számadáskönyvek pedig sajnos nem maradtak fenn.

Nem őrizte meg a jegyzőkönyv a községi rendtartás szövegét, de tudjuk, hogy volt ilyen, mert több esetben hivatkoztak a „régi rendszabás"-ra. Ebben a község büntetőbíráskodása kisebb kihágások esetén – pl. marharovás alóli kibúvás – 4 váltóforintot, a nagyobbak esetén – mint pl. a nyers csalit levágása – 12 váltóforintot róttak ki a törvénysértőkre. A

legnagyobb díjtételt jelentő 24 váltóforintot korábban az incolatusért (letelepedési engedélyért) állapították meg.

A községi önkormányzati hatalomgyakorlás egyedi vonásának tekinthetjük, hogy Nemesmagasiban az agilisek korlátozott számban – ez 1-2 főt jelentett – a tanácsba is bekerülhettek. A tényleges hatalmi súlyt azonban egyértelműen a kisbirtokos nemesek képezték, akikkel a jöttmentnek tekintett agilisek nem vehették fel a versenyt.

JEGYZETEK

[1] *Degré Alajos:* A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt. In: Vas megye múltjából. Levéltári évkönyv. 1. Szombathely, 1976. 100-115. p.

[2] A legújabb kutatási eredményeket tartalmazza két kötet:
Előadások Vas megye történetéről. Szombathely, 1990. 249 p. (Vas megyei levéltári füzetek; 3.)
Előadások Vas megye történetéről. 2. Szombathely, 1993. 383 p. (Vas megyei levéltári füzetek; 6.)

[3] *Bél Mátyás:* Vas vármegye leírása. 7. közl. Ford. Tihanyi Tiborné Szálka Irma. = Vasi Szemle, 1977. 3. sz. 446-469. p.

[4] Bél: i. m. 459. p.

[5] *Schneider Miklós:* Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1939. 11. p.

[6] Bél: i. m. 459. p.

[7] *Schneider Miklós:* Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1940. 67-68. p. A 17. század elején, 1611-ben az alábbi nemes családokat említik a megyegyűlésen: Benkő, Bodó, Csonka, Horváth, Király, Magassy, Széni (Szényi), Torma. Vö. *Tóth Péter:* Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. 2. 1601-1620., 1631-1641. Szombathely, 1992. 106. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 5.)

[8] A nemesi önkormányzatokról röviden Degré: i. m. 107. p.

[9] *Schneider Miklós:* Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1937. 72-73. p.

[10] Vas Megyei Levéltár (továbbiakban: VaML) Vas vármegye adószedőjének iratai. Nemesi javak összeírása az országgyűlési költségek kivetése céljából. Nemesmagasi összeírás, 1834.

[11] Az összeírás feltüntette a szántó, a rét, az árenda, az állatállomány nagyságát is. Az elemzés során a szántó területét vettük alapul, mivel úgy tapasztaltuk, hogy a többi tényező lényegesen nem befolyásolta a helyi társadalmi struktúrát. Bővebb és árnyaltabb vizsgálat külön forrástanulmányt igényelne.

[12] A legnagyobb földbirtokkal bíró Nagy József 70 hold szántón, 12 szekér szénát termő réten gazdálkodott és nemes szolgát is tartott. A legtöbb birkát (230 db-ot) a 45 hold szántót és 8 szekér szénát termő rétet művelő két testvér, Gouth Ádám és Sándor tartotta. A módosabb gazdák megelégedtek pár tucat birka, a kisbirtokosok egy-két tehén, a legszegényebbek pedig néhány kecske tartásával.

[13] VaML Községbírói iratok. Nemesmagasi község jegyzőkönyve, 1836-1855. A korabeli árviszonyokhoz néhány adat: Egy váltóforint 60 váltókrajcárt tett ki. Egy ezüstforint 150 váltókrajcárt ért. A tanács 1837-ben 1.000 db cserépzsindely árát a helybelieknek 25 váltóforintban (vft), vidékieknek 27 vft-ban szabta meg. 1840-ben, a községi vendégfogadó építésekor az egy napi szekeres munkát 1 vft-ra, a napszámos munkát 24 váltókrajcárra értékelték. 1845-ben, a tagosítás végrehajtásakor kihasított útnál egy négyszögöl földterület megváltási ára átlagosan 2 váltókrajcár volt. 1845-ben egy szekér tűzifa árát 30 krajcárban állapították meg. A jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy tanácsnokok

különböző tisztségeket is betöltöttek. A nemes esküdt parancsait a választott kisesküdt hajtotta végre. A téglakemencét a kormányzó vagy inspektor felügyelte. A tűzrendészeti teendőket egy agilis és két nemes korombíró látta el. Helyi sajátosságnak tekinthetjük, hogy a közgyűlés a tanácsnokok mellett időnként 4-6 „mező és erdő hitest", vagyis mező- és erdőőrt, 2 éjjeliőrt választott a birtokosok közül. A tanácsnokok között két vármegyei táblabíró is helyet foglalt: Bersenyi Zsigmond és Guótth Lajos. A jogvégzett személyek jelenléte garantálta, hogy a jobbágyközségekhez viszonyítva Nemesmagasiban magas szintű ügyintézés folyék. A fejlett írásbeliséget tükrözi az is, hogy reformkorban a tanácsnokok mindegyike írástudó volt, ami a jobbágyközségeknél országosan is ritkán fordult elő.